

Nudansk Ordbog 1953-2010

Af Christian Becker-Christensen

The article presents as a piece of Danish dictionary history, the story of NDO, *Nudansk Ordbog*, 1953-2010. The dictionary is a two-volume monolingual general dictionary and may be seen as the third Danish dictionary of its kind, the former ones being Molbech's *Dansk Ordbog* (1833, 1859) and Dahl & Hammer's *Dansk Ordbog for Folket* (1914). In addition it is a dictionary that has been published in several different editions, thereby representing changes in vocabulary and word meanings and showing changes in structural principles reflecting different lexicographic approaches during the period. The dictionary was designed to include proper names and a greater amount of foreign words than was the practice in other non-special-purpose dictionaries. Besides etymology and examples of use, the entries comprise pronunciations and definitions, though in the first fifteen editions this was mainly for non-native words as the dictionary was oriented towards users with a reasonable command of the Danish language. In 1996 the dictionary was turned into a fully definitional dictionary, this inspired by similar English, Norwegian and Swedish smaller general dictionaries and in accordance with its two Danish predecessors. The editions 1996-2010 are accessible also electronically as CD's. After the 2010-edition NDO ceased as a paper dictionary and is now distributed as an online version. Thus the editing of the dictionary is no longer dependent on a two-volume paper version – with the constraints and benefits such may have had.

1. Indledning

Nudansk Ordbog tilhører klassen af såkaldt monolingvale almenordbøger. Den indskriver sig her med sine to bind som den tredje i en række af mellemstore danskordbøger. Ligesom sine forgængere, Molbechs *Dansk Ordbog* (1833, 1859) og Dahl & Hammers *Dansk Ordbog for Folket* (1914), har ordbogen haft en lang brugstid, men som moderne ordbog har den i tilgift også undergået fortsatte opdateringer af ordforråd og betydninger og ændringer i layout og redaktionsprincipper.

Artiklen her fortæller om *Nudansk Ordbog* i perioden 1953 til 2010 i hvilken ordbogen har haft tyve forskellige primærudgaver suppleret med digitale versioner og med specialudgaver og opdeling i forskellige sideløbende udgaver. Den sidste af disse tyve udgaver afslutter en tid hvor udgivelsen af ordbogen som papirbog var rentabel for Politikens Forlag. Den indgik 2010 som onlineversion i sortimentet hos firmaet Ordbogen A/S.

I den første del af artiklen gives et rids af ordbogen i dens forskellige udgaver. Den efterfølgende del omhandler nærmere indholdet og strukturen i ordbogen, fra ordudvalg til ordbogsartiklernes opbygning og de tekster der omgiver den alfabetiske del. Der sluttes med omtale af ordbogens

elektroniske versioner. Det skal bemærkes at artiklens forfatter har haft redaktionel del i de senere udgaver af ordbogen, og at fremstillingen kan have en hældning mod disse.¹

Nudansk Ordbog forkortes i det følgende NDO. Denne forkortelse bruges allerede i forordet til den første udgave af ordbogen og er den gængse forkortelse for ordbogen i alle dens udgaver.

2. Ordbogens udgaver

2.1 NDO¹ 1953

Lis Jacobsen, NDO's ophavskvinde, var ved konciperingen af ordbogen tidligere formand for og indtil 1951 administrativ leder af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Hendes idé med NDO var en »let tilgængelig moderne dansk ordbog« (NDO¹ Forord s. V). Som hovedkilde til ordbogen blev benyttet *Ordbog over det danske Sprog* (ODS, som var nået til bind 26 men endnu manglede færdiggørelsen af bind 27 Vindereb - Øvring), men hertil kom også ordstof fra flere andre kilder (jf. NDO¹ Efterskrift).²

Udarbejdelsen af NDO tog tre år fra planlægning til udgivelse, kontrakten med forlaget blev underskrevet oktober 1951, og bogen udkom 25. september 1953. Redaktionsforløbet og fordelingen af arbejdet i redaktionen omtaler Lis Jacobsen i efterskriften i bind 2. Værkets forlagsmæssige tilblivelseshistorie kan man læse om i Bramsen (1971) hvor han i kapitlet »Nudansk! Nej, ved De nu hvad!« giver en levende beskrivelse af mødet og samarbejdet med Lis Jacobsen. I ordbogens efterskrift nævnes at »de mange nye problemer, der opstod under udarbejdelsen, og de erfaringer, redaktørerne indhøstede, gjorde en udbygning og delvis omformning af reglerne påkrævet« hvilket »vanskeliggjorde gennemførelse af ensartethed mellem de først og de senere affattede artikler«. Dette, sammenholdt med at redaktørerne løbende afleverede sedler i trykfærdig stand til trykkeriet, ifølge redaktionsreglerne »300 sedler à 4 linjer« svarende til 10 sider ad gangen, betød en ret omfattende afsluttende gennemretning som fik denne omtale i efterskriften: »Vi indførte derfor i videst muligt omfang forbedringerne i korrektoren – et slidsomt arbejde både for redaktørerne og trykkeriet«. Det betød imidlertid også en betragtelig overskridelse af de kalkulerede korrektur- og trykomkostninger, men, som Bramsen skriver, tilrådede Lis Jacobsen ham »at være glad over de fine

anmeldelser og den mageløse modtagelse, bogen havde fået, og hellere tænke på, hvor mange nye oplag vi ville komme til at trykke i fremtiden«. Dette profetiske udsagn må så siges at have holdt stik i betragtning af værkets lange levetid i Politikens Forlags regi med mange udgaver og mange oplag.

De to bind blev på i alt 1.050 sider indeholdende 40.000 opslagsord med oplysning om bl.a. bøjning, oprindelse og betydning, det sidste »enten ved en egentlig definition eller ved forklarende eksempler« (NDO¹ Forord s. IV). Som noget særligt i forhold til andre ordbøger blev der indlemmet et stort navnestof i ordbogen: stednavne, lige fra *Dyssegaard* til *Sovjetrusland*, såvel som personnavne, både fornavne og slægtsnavne, fx *Bjarne, Dick, Hans, Fanny, Bramsen* og *Oehlenschläger*. Desuden indoptog værket i større omfang end tidligere ordbøger fremmedord på linje med »danske« ord. Uden for den alfabetiske del indeholdt ordbogen et afsnit om retskrivningsregler og en sproghistorisk oversigt.

2.2 NDO²⁻¹⁵ 1957-1992

NDO¹ udkom inden den alfabetiske placering af 1948-reformens bolle-å var officielt afgjort. De to bind gik fra Å til L og fra M til Ø idet å et indtog ikke blot den frontplacering som *aa* havde haft, men som selvstændigt bogstav også pladsen før *a*. Lis Jacobsen plæderede i bl.a. dagspressen for denne placering, men *Bekendtgørelse om retskrivningen 8.2.1955* fastsatte *å*'s endelige og nugældende plads som sidste bogstav i alfabetet (Galberg Jacobsen 2010: 213-216). De to bind NDO² 1957 hed dermed A-L og M-Å. Senere, med NDO⁷ 1972, ændredes fordelingen til A-K og L-Å.

Efter førsteudgaven blev redaktionen til og med 11. udgave 1982 forestået af Erik Oxenvad. Med 12. udgave, 1984, havde ordbogen fået ny redaktion, og i 1987 afgav gruppen rapport til forlaget om ordbogens tilstand med forslag til revision samt beregning af det dertil nødvendige edb-behov.³ Ved redigeringen af 14. udgave, 1990, konverterede redaktionen så ordbogen fra fotosats til database.

I disse og i de følgende udgaver til med 15. udgave 1992, hvor ordbogens omfang var vokset til 54.000 opslagsord,⁴ var værkets opbygning stort set den samme som i førsteudgaven. Konverteringen til database betød imidlertid at man nu kunne redigere i ordbogen på nye måder, bl.a. ved at det var muligt at foretage generelle ændringer som man ikke med samme lethed havde kunnet lave tidligere, og at det fra basen var

muligt at foretage et samlet udtræk af ordbogen til ombrydning og trykning. Således blev etymologierne som i 1.-13. udgave stod i begyndelsen af artiklen, med NDO¹⁴ på én gang flyttet hen sidst i den enkelte artikel, efter betydningsforklaringer og eksempler. Herudover fik opslagsordene et andet skriftsnit end artiklens brødtekst. Den efterfølgende udgave, NDO¹⁵, er som den eneste af udgaverne udstyret med illustrationer.

2.3 NDO efter 15. udgave, 1996-2010

Næste udgave af NDO udkom i 1996, men med et lidt ændret navn, nemlig *Store Nye Nudansk Ordbog*. Bag denne »yndefulde titel« (Bjørn Bredal i Politiken 20.9.1996) lå at der var tale om en omfattende revision, faktisk en nyskrivning af ordbogen med hensyn til både struktur og indhold, bl.a. med betydningsbeskrivelser ved alle ord. For titelvalget har det vel også spillet ind at ordbogens format var vokset til en anelig størrelse (17,5×24,5 cm – et format som i de efterfølgende udgaver atter ændredes i nedadgående retning). Man besindede sig dog, og den følgende udgave fik igen titelbetegnelsen *Nudansk Ordbog*. Denne, som kom i 1999, var en 17. udgave, og udgivelsen *Store Nye Nudansk Ordbog* kom således til at stå som en skjult 16'er i udgaverækken.

Titelforandringerne var imidlertid ikke slut hermed. Med *Store Nye Nudansk Ordbog* var de ordhistoriske forklaringer, etymologierne, ligesom størstedelen af navnestoffet sat i venteposition. Etymologierne blev i nyskrevet og udvidet form genindført i den følgende udgave, 2001, som fik titlen *Nudansk Ordbog med etymologi*, 1. udgave. Parallelt med denne udgave fortsatte ordbogen som *Nudansk Ordbog*, 18. udgave (2001), uden etymologier og i ét bind. På nær etymologierne er tobindsudgaven NDO med etymologi og etbindsudgaven NDO (uden etymologi) ens, en udgivelsespraksis der videreførtes i de næste udgaver.

Med hensyn til udgavenummereringen gjorde sig dog endnu et forhold gældende. I 2008 udkom en specialudgave af NDO som svarede til NDO¹⁹, men som fik udgavenummeret 20, idet forlagsprincippet på det tidspunkt tilsagde at specialudgaver (udgaver til bogklubber og supermarkeder) som ikke adskilte sig fra ordinæruygaverne, blev indrullet som nye udgaver i rækken af de numre der ellers gjaldt for ordinæruygaver. Det betød at ordinæruygaven 2010 af NDO i ét bind blev en 21. udgave. Paralleludgaven, NDO med etymologi, 2010, udkom uantastet som en 4. udgave.

Store Nye Nudansk Ordbog og nummereringen af de efterfølgende dobbeltudgaver bragte uorden i udgaverækken og besværliggør henvisninger til NDO fra 1996 til 2010. I det følgende henvises til disse udgaver fortrinsvis med årstal hvilke står for udgaverne både med og uden etymologi.

2.4 Indbindinger

Ligesom andre af forlagets håndbøger fra den tid var de to bind NDO¹⁻⁵ indbundet i blå shirting. Smudsomslaget var rødt-hvidt. Det rød-hvide omslag bibeholdt NDO derefter i forskellige udformninger indtil det i de seneste udgaver ændredes til sort og gråt, igen i varierende udformninger.

3. NDO, en »let tilgængelig moderne dansk ordbog«

3.1 En moderne dansk ordbog

NDO¹ støtter sig til ODS og er som denne væsentligt en deskriptiv ordbog – til forskel fra Molbechs *Dansk Ordbog* og Dahl & Hammers *Dansk Ordbog for Folket* som på forskellige måder er præskriptive.⁵

Men NDO er en håndordbog, og som titlen siger dækker den alene et nudansk ordforråd; dertil omfatter den også andre funktions- og stofområder end ODS. Forsatsen i NDO¹ siger at:

NDO giver oplysning om
retskrivning • udtale • bøjning • oprindelse • betydning • sprogbrug
og

NDOs artikler omfatter
hjemmeord • fremmedord • stednavne • personnavne

I funktionen som retskrivningsordbog udmønter NDO¹ retskrivningsreformen af 1948,⁶ og i udgaverne efter fremkomsten af RO 1955 har NDO nøje fulgt staveformerne i Sprognævnets retskrivningsordbøger (en nødvendighed for en kommerciel ordbog der også skal kunne bruges i skolerne, og betonet i de forskellige udgaver, fx NDO¹¹: »I Nudansk Ordbog er opslagsordene i overensstemmelse med den ministerielle retskrivning, ligesom den indeholder en oversigt over de gældende *retskrivningsregler*, så den kan gøre fyldest som retskrivningsordbog«).

Fremholdelsen af at ordudvalget omfatter fremmedord, kan ses som udtryk for at ordbogen her afviger fra ODS og tidligere ordbøger. I NDO² (Forord s. III) hedder det således om førsteudgave

De hidtidige danske ordbøgers forskelsbehandling af »danske« ord og fremmedord – hvorved medtagelsen af de sidste på afgørende vis begrænsedes – forekom ikke. NDO kom derved til at give et mere broget, men også et sandere billede af det levende sprog end nogen anden dansk ordbog.⁷

Nyt er også medtagelsen af navnestof. Dette har været særegent for ordbogen gennem stort set alle udgaver omend udgaverne fra 1999 og frem kun indeholder stednavne og det kun i et begrænset omfang (til sammenligning: DDO har ikke navnestof, retskrivningsordbøgerne fra og med RO 1986 medtager en vis portion stednavne).

At »NDO giver oplysning om [...] betydning« gælder for så vidt at brugergruppen ikke ansås at have behov for betydningsoplysninger om alle »hjemmeord« i form af »egentlig definition« men nok kunne være mere interesseret i sprogbrugsoplysninger med eksempler på »ordføjning [...] fx: gøre nar *af* (ikke: gøre nar *ad*)« (NDO¹ Forord s. IV). En egentlig betydningsordbog i nugældende forstand er NDO¹⁻¹⁵ således ikke – og det er da også på dette punkt at tiden løb fra ordbogen i dens oprindelige udformning. Efter nogle ord om ajourføringen af ordstoffet i NDO (NDO¹³ 1986) siger Lindegård Hjorth (1989: 32):

Men sporene af et fra først af uheldigt anlæg er ikke udviskede og lader sig formentlig ikke udviske uden total omarbejdelse. NDO's største svaghed er, at den har uklar adresse. Efter ikke let gennemskuelige principper bringer den snart betydningsforklaringer, snart ikke. Nogle ord, især fremmedord, forsynes med udtaleoplysninger, de fleste ikke (dog evt. med trykangivelse). Den rummer meget, som den indfødte sprogbruger ikke har behov for at slå op. Og den er helt utilstrækkelig for den udlænding, der er nået så langt i tilegnelsen af dansk, at han har brug for en dansk-dansk ordbog.

Det var med afsæt i området betydningsforklaringer at der med 1996-udgaven skete en fornyelse af ordbogen. Inspirerende for denne ændring var håndordbøger fra andre sprogområder som fx *Svensk ordbok*, de norske *Bokmålsordboka* og *Nynorskordboka* og *Oxford Advanced Learner's*

Dictionary. Men NDO genoptog her også et træk fra de tidligere danske tobindsbetydningsordbøger. Molbechs *Dansk Ordbog* er således (i 1859-udgaven) en ordbog med 52.000 betydningsforklarede opslagsord. Fx har artiklen *land*, som i NDO¹⁻¹⁵ er uden betydningsinddeling, her en klar betydningsbeskrivelse med opdeling i bl.a. »1. den tørre Deel af Jordkloden, i Mods. til Hav, Vand, Sø [...] 4. (altid m. best. Art.) Egnen udenfor Kiøbstæder [...] 5. pl. Lande. en vis begrændset Deel af Jorden; et Rige«. I udgaverne fra 1996 og frem fungerer NDO fuldt ud som betydningsordbog eller, i den mere snævre klassificering, som definitionsordbog.⁸

3.2 En let tilgængelig ordbog

Ud over at afhjælpe savnet af en »moderne dansk ordbog« skal NDO¹ ifølge forordet også indfri behovet for en »let tilgængelig« ordbog der kan »nå ud til de vide kredse af befolkningen, som har brug for en sådan ordbog, og for hvem den er skrevet« (NDO¹ Forord s. IV). Dette vedrører begrænsningen til to bind og ordbogens prissætning, men kan også ses som udtryk for ønsket om en enkel og overskuelig opbygning af ordbogen med forholdsvis korte artikler. Med hensyn til lettilgængelighed i den sidste forstand, det der i forlagssprog nu hedder brugervenlighed, har de senere udgaver vist forskellige bestræbelser på at forbedre brugerens tilgang til ordbogens oplysninger. Det gælder bl.a. flytningen i NDO¹⁴ af etymologierne der med deres traditionelle placering i begyndelsen af artiklerne ofte forveksledes med betydningsforklaringer. De strukturelle ændringer i ordbogens senere udgaver (den luftigere layoutning af artiklerne, de forskellige skriftsnit, tydeligere etikettering med mere) skal også ses i denne sammenhæng. Med NDO 1999 blev der endvidere i vist omfang indført afvigende stavemåder som opslagsord med henvisning til den normerede form: hyppige fejlstavninger som *brædt*, *facisme*, *kommité*, *udemærket* og stoveformer som bruges i naturvidenskabeligt fagsprog men er forskellige fra de former der autoriseres af Dansk Sprognævn, fx *cumulussky*, *ethylen* og *rhododendron* (for *kumulussky*, *ætylen* og *rododendron*). Hertil kommer den optimerede brugertilgang med forskellige søgefaciliteter i de elektroniske versioner.

NDO kan siges at være flerfunktionel også i den forstand at den ikke ensidigt er beregnet til enten forståelse eller produktion af tekst. Ordudvalget kan være bredere med henblik på det første behov, men ellers er

udformningen af artiklerne inden for rammerne af ordbogen som semasiologisk ordbog den samme for de to tilgange langt hen ad vejen. Dog kan det være problematisk når det kommer til præsentationen af ordforbindelser der står som betydningsindgange i artiklerne: Forbindelser som *dags dato*, *dagen lang*, *i dag* og *om dagen* står (i NDO 1996 og frem) indordnet under de forskellige betydninger af *dag*, det er en semantisk strukturering der især imødekommer produktionsbrugeren (jf. herom Becker-Christensen 2009). Den alternative løsningsmulighed, som især imødekommer en receptionsbruger (og som anvendes i DDO), er at sådanne forbindelser står samlet og alfabetisk ordnet sammen med idiomatiske udtryk.

4. Begrebet nudansk

Lis Jacobsens lancering af *nudansk* i titlen *Nudansk Ordbog* gjorde ordet kendt. Ordet er dog ældre end dets brug i denne sammenhæng. Lis Jacobsen har det i sektionsoverskriften »Nydansk og nudansk« i bogen *Dansk Sprog* (1927: 239). ODS (bind 14, 1933) betegner ordet som »l.br.«, men anfører også et tidligere belæg fra anden kilde; når det i artiklen *nudansk* i NDO⁴⁻¹⁵ siges at ordet er »dannet af Lis Jacobsen«, må dette således forstås med et gran salt.

I ordbogens alfabetiske del forklares opslagsordet *nudansk* ved ordforbindelsen *nudansk sprog* som »sprog, som det tales i Danmark i dag«. Men i 3.-6. udgave blev betegnelsen knyttet til et bestemt årstal: »sprog, som det tales og skrives i Danmark i dag, o: siden ca. 1920«, og fik således karakter af en sproghistorisk periode. I 7. udgave blev tidsangivelsen slettet, og i den sproghistoriske oversigt (som med denne udgave skiftede plads fra andet til første bind) blev den relative betydning af ordet slået grundigt fast:

Ved 'nudansk' forstår vi det danske rigssprog som det tales og skrives i dag. Det betyder ikke at nudansk er identisk med det danske sprog år 1972; også første udgave af denne ordbog hed – for tyve år siden – *Nudansk Ordbog*, og endnu ved år 2000 (eller år 3000 osv.) vil den tids dansktalende kunne bruge betegnelsen 'nudansk' om deres egen tids sprog, lige så vel som Holbergtidens eller reformationstidens eller vikingetidens danskere kunne have kaldt deres samtids sprog for 'nudansk', om de ellers havde fundet på det ord.

Om 70-80 år, når de allerfleste nulevende danskere er døde, vil det danske sprog af 1972 utvivlsomt ikke længere blive opfattet som 'nudansk', men i øvrigt er det principielt umuligt at udstikke klare grænser for forløbet. Der foregår i dansk som altid og i alle sprog, en glidende ændring i sprogbrugen.

Alligevel genopstod periodeangivelsen under opslaget *nudansk* i 8. udgave og stod her til og med 15. udgave med formuleringen »det danske sprog fra tiden efter ca. 1920, jf. nydansk«.

I de senere udgaver (fra 1996) fik opslaget *nudansk* igen en blot samtidsforankret betydning, som adjektiv »som bruges el. er aktuel i Danmark på det nuværende tidspunkt« (med eksempler som »nudansk hverdagshumor« og »nudansk sprogbrug«) og som substantiv »det danske sprog som det tales og skrives i dag«.

5. Ordudvalget i NDO

Ordudvalget i NDO har været afstemt efter ordbogens fysiske størrelse, en begrænsning der omtales i forordet til ordbogens første udgave: »At presse det uhyre danske ordforråd ind på 1000-1100 sider – resultatet af 3 store udvidelser af omfanget – har været en bestandig kamp«. Selv om ordbogen siden voksede i omfang, har begrænsningen til to bind gennemgående været styrende for ordudvalget til og med 2010-udgaverne, og den har også været en forudsætning for at jævnlige reviderede udgivelser var redaktionelt mulige med udskiftning af ord, opdatering af betydninger og ajourføring af forskellige former for interrelatering mellem artiklerne. NDO¹ og NDO¹⁵ har som sagt hver 40.000 og 54.000 opslagsord, NDO 1996 har 36.000 og NDO 2010 45.100 opslagsord, de to sidste har desuden hver især 23.200 og 31.000 sammensætnings- og afledningseksempler som er integreret i artiklerne (tallene gælder ord som ikke samtidig også optræder som opslagsord eller har dubletter i andre artikler).

Ligesom det gælder for andre ordbøger, har primært tre forhold haft indflydelse på afgrænsningen af ordudvalget: sprogbrugsområde, frekvens og leksikalisering. Og ligesom redaktionsreglerne for ODS gør det, fastsætter »Ordstoffets afgrænsning« i redaktionsreglerne 1952 for NDO dels en afgrænsning i henseende til det første, forskellige sprogbrugsområder, dels i henseende til det sidste som vedrører forholdet mellem leksikaliserede orddannelser og rækkedannelser.

5.1 Rigssprogets centrale ordforråd

»Nudansk ordbog er en ordbog over det *danske rigssprog i dag*« lyder det som det første i forordet til NDO¹. I redaktionsreglerne afgrænses ordstoffet i forhold til dialektord, fremmedord og fagord, forældede ord, modernismer, slang og barnesprog. Der instrueres om at »Fremmedord og fagord, der bruges i alm. 'dannet tale, medtages', og der gives eksempler herpå fra bl.a. områderne håndværk, stofnavne, fysik, matematik, prydblanser, medikamenter og sportsudtryk: *gerigt, gabardine, ohm, kvotient, fuchsia* (i ordbogen *fuchsia*), *antabus* og *back* til forskel fra *not* (i betydningen »stort fiskegarn«), *viyella*, *erg* og faglige latinske betegnelser som ikke bør medtages. Med hensyn til forældede ord, modernismer og slang kan der medtages fx *fager*, *knallert* og *nam-nam*, men retningslinjen er »at NDO skal være en ordbog over nu-dansk rigssprog, ikke en ordbog til Holberg eller Kierkegaard, heller ikke over specielle Bom-ord o. l.« (Redaktionsregler 1952).⁹

Afgrænsningsprincipper som disse har, med forskellig elasticitet (bl.a. ved optagelse af »forældede ord« og ord der tangerer området »specielle Bom-ord«), været bestemmende for alle udgaver af NDO. I forordet til NDO¹⁵ (1992) hedder det at »Det ordstof, som ordbogen dækker, er rigssprogets almindelige ordforråd. Fagsprog er repræsenteret, for så vidt de pågældende ord har en almen udbredelse i sproget«. Og, mere udpenslet, i forordet til NDO med etymologi¹ (1999): »De ord og betydninger som man kan slå op i Nudansk Ordbog, dækker det man kan kalde rigssprogets centrale ordforråd, ord som bruges bl.a. i daglig tale, i aviser, i radio og tv, i litteraturen, i skolens lærebøger, i mere populære fagskrifter og i en vis udstrækning i egentligt fagsprog«. Man kan, selv om selektionskriterierne ikke er sammenfaldende, sammenligne NDO med periodens retskrivningsordbøger som har tilsvarende formuleringer for afgrænsning af ordforrådet: »Retkrivningsordbogen indeholder det almindelige ordforråd, der bruges i nutidsdansk. Også fagord er medtaget i en vis udstrækning« (RO 1955), og som har en ordbestand af sammenlignelig størrelsesorden (RO 1986 har 60.000 opslagsord).

5.2 Navnestoffet

Førsteudgaven 1953 medtog et fyldigt navnestof redigeret af Kristian Hald, ca. 2.000 person- og stednavne (NDO¹ Efterskrift, bind 2 s. 509).

Udvalget af stednavne i Danmark omfattede bl.a. »navne på danske *købstæder* og på *landsbyer* med over 1.000 indbyggere, på *landskaber*, *øer*, *sysler*, *herreder* samt *folketings-valgkredse*«; personnavne blev medtaget i »omtrent samme omfang som i fortegnelsen i Dansk Kirkelig Håndbog« (NDO¹ Forord s. IV-V).

I 15.-udgaven 1992 udgjorde navnestoffet 4.400 artikler. Men da etymologierne ikke kom med i 1996-udgaven, forsvandt også det fra denne udgave da den væsentlige information ved navnene var deres etymologi. En del af stednavnestoffet blev siden, ligesom etymologierne, genoptaget i ordbogen (fra udgaverne 1999 og fremefter), i forordet med denne afgrænsning: »Der er medtaget et vist antal stednavne i ordbogen, nemlig navne på stater, hovedstæder, større byer i Danmark, i Grønland og på Færøerne, større landområder, farvande, floder og bjerge«. Til gengæld blev der så givet en lidt mere udførlig information end tidligere, fx kan man under opslag som *Madrid*, *Randers* og *Ribe* finde hvilken betegnelse indbyggerne har, og i artikler som den om *Amager* præsenteres den syntaktisk betingede genusforskel »det flade Amager« og »Amager er flad«. Udgaverne 2010 indeholder 862 proprier.

At medtage navnestof i en ordbog er lidt som at lette på låget til Pandoras æske. Men en grund til at medtage stednavnestof i et vist omfang kan være referencen til lokaliteter i artikler med inkolentbetegnelser og adjektiviske geografiske afledninger.

5.3 Afledninger og sammensætninger

Afsnittet »ordstoffets afgrænsning« i redaktionsreglerne 1952 indledes med at »Alle nu brugte rigsdanske 'rodord' medtages«. Om afledninger hedder det bl.a. at afledninger med *-hed* kun medtages »hvor de kan danne plur. (*uartigheder*, *ufinheder*), eller hvor der ved dannelsen gør sig særlige forhold gældende (*ægtthed* til adj. *ægte*); derimod udelades ord som *hvidhed*, *renhed* etc.«. Og »Verbalsubstantiver på *-ing*, *-ning* og *-else*, der har ren verbalbetydning, medtages kun som bøjningsform«. Til gengæld blev der affattet en række suffiksartikler, *-dom*, *-dømme*, *-hed*, *-inde* etc. og *-agtig*, *-bar*, *-foldig* etc.

For sammensætningernes vedkommende medtages først og fremmest sådanne »hvor helheden er blevet et nyt begreb«, også »Vigtige sammensætninger, der danner et fast begreb, medtages, selv om betydningen kan sluttes af enkeltledene, fx *glanspapir*; *glasværk*, *glasøje*; *baggård*, *bag-*

hus« (Redaktionsregler juni 1952). Men da NDO også fungerer som retskrivningsordbog, gælder derudover det forhold at der

anføres sådanne [sammensætninger], der rummer problemer med hensyn til stavemåden eller til sammensætningens form og brug; fx sammensatte adverbier (i eet ord) over for sammensatte præpositioner (i to ord); *bagefter* [...] over for (under artiklen *bag*): *bag efter* [...] Desuden substantiver som *bagermester*, *-svend* over for *bager-* og *bageovn*; *fabrikejer*, *fabrikarbejder* over for *fabriksarbejder*, *fabrikspige*. (Redaktionsregler juni 1952; *fabrikejer* blev i NDO² ændret til *fabrik(s)ejer* i overensstemmelse med RO 1955).

I ordbogen er yderligere medtaget sammensætninger som *avisartikel*, *-læser*, *-mand*, *-papir*, *-skriveri*, *-udklip* og *pigesjov*, *-skole*, *-spejder*, *-værelse* der blot står som opslagsord uden videre oplysninger.

Bortset fra de afledningstyper der som nævnt rangerer på linje med bøjningsformer, præsenteres ordudvalget i NDO¹⁻¹⁵ alene på opslagsordsniveau. I 1996-udgaven blev ordstoffet niveaudelt så sammensætninger og afledninger kunne indgå som oplysningstype i hovedartiklerne hvilket for rækkedannelsernes vedkommende bidrog til både pladsbesparelse og mulighed for øgning af ordforrådet.

5.4 Nye ord og vendinger

Med deres kortere produktionstid adskiller håndordbøger som NDO og dens forgængere sig fra de større, videnskabelige ordbøger, *Ordbog over det danske Sprog* (1918-1956) og *Videnskabernes Selskabs Ordbog* (1793-1905), ved mere homogent at afspejle sprogtilstanden på et bestemt tidspunkt og ved, som særlig for NDO's vedkommende, at kunne opdateres med reviderede udgaver.

Allerede i 2.-udgaven 1957 kom der flere nyere ord til som »flittige læsere« havde gjort redaktionen opmærksom på, bl.a. *atomreaktor*, *doping*, *hulkort*, *kabinescooter*, *kontorflakke*, *rudekonvolut*, *sexet* og *villaværn*, flere af de nyttilkomne ord kan ses nævnt i forordet og ligesådan i forordene til de følgende fire udgaver, i NDO⁴ (1964) bl.a. *dampradio*, *efterspørge* og *helhedsløsning*. Blandt nyttilkomne ord og vendinger i NDO⁸⁻¹² (1974-1984) er *letmælk*, *flekstid*, *mobbe*, *nulvækst*, *græsrodsbevægelse*, *discountbutik*, *eneulykke*, *voldsramt*, *benvarmer*, *gensplejsning*, *positivli-*

ste og holde lav profil og gå agurk, og i de senere udgaver bl.a. *blåst, flashe, haram, HPFI-afbryder, kuldebro, multolerance, stumpemarked, uploade; sidde med aben* og *gå i selvsving*. I flere af udgaverne krediteres Dansk Sprognævns ordsamling som kilde til nyttilkomne ord, fx i NDO⁴: »langt den største del af det nyttilkomne stof stammer fra en gennemgang af Dansk Sprognævns seddelmateriale«.

Også i det eksisterende ordstof er der løbende sket ændringer. Vendingen med *hiv* og *sving* har penduleret fra betydningen »med liv og lyst« til betydningen »med stort besvær« (1996). Den nye betydning af *lemfældig*: »på en sjusket måde, skødesløs« for ældre »skånsom, mild, forsigtig«, kom til i 12. udgave, *overhøre* fik i 4. udgave den ekstra betydning »(efter eng. *overhear*) komme til at høre« og i de senere udgaver har ord som *dæk, ikon, portefølje, profil, søjle* og *traume* fået tilføjet nye betydninger. Ordet *hej* fik i NDO⁷ (1972) tilført betydningen »(jargon) som hilsen, svarende til god dag og farvek«, i NDO¹⁰ (1979) blev denne brug af ordet registeret som så udbredt at oplysningen »jargon« udgik. Ny brug af ord som *dufte, lykkes* og *sigt* er registreret med konstruktionerne *dufte til noget, lykkes med noget og på sigt*.

Men ordbogen har på den anden side også været forsigtig med at optage ord der kunne vise sig at være kometord eller, som det udtrykkes i NDO⁴ om ord der ikke blev medtaget i 3. udgave, ordstof som »man ikke på det tidspunkt kunne afgøre, om det var noget, der ville få varig plads i det danske sprog, eller det kun var 'døgnfluer'«.

5.5 ... og de gamle

På samme måde som i redaktionsreglerne (1952) betones det i forordet 1953 at »kun hvad der er levende sprogbrug i dag medtages«. Man finder i ordbogen således »ordet *statsminister*, der blev indført med grundloven 1915; derimod [...] ikke [...] *konseilspræsident*, der samtidig gik ud af brug«. Tilsvarende med nyere ord som fx *trusser* og ikke det »franske skjuleord *permissioner*, der var almindeligt i vores forældres tid«, *knallert* men ikke *væltepeter*. Dette princip blev dog i nogen grad omgjort efter førsteudgaven. Af de ikke-levende ord (fx *konseilspræsident, mamelukker, pantalons, permissioner, velocipede* og *væltepeter*) der ikke fik indpas i denne, blev flere optaget allerede i ordbogens 2. udgave 1957 med begrundelsen at de kan »findes i den nyere litteratur og stadig vil kunne bruges i skriftsproget« (NDO² Forord s. V).

Også i de senere udgaver af ordbogen er der optaget eller bevaret ord som *ridefoged* og *snøreliv* og *husgerning*, *sognefoged* og *USSR* som betegner historiske fænomener, og en del ikke længere så gangbare ord som *avind*, *erkyndige sig*, *godlidende*, *mulkt* og *øjentjener* som formentlig stadig hører til i en ældre nudansk generations (passive) ordforråd. Det samme gælder ældre betydninger som 'lempelig' af *lemføelig* og 'udsvævende' af *vidtløftig* (i de senere udgaver med den redaktionelle kommentar »foræld.«). Hvad angår den sidste type nu mindre frekvente ord og betydninger kan bogtitlens *Nudansk* da siges at stå for en bred forståelse af »det danske sprog som det tales og skrives i dag«, på sin vis med samme grænse som i DDO der »beskriver ordforrådet i moderne dansk fra ca. 1955 til i dag« (ordnet.dk, 2013). Det kan bemærkes at også RO 2012, der (som produktionsordbog) »dækker rigssprogets almindelige ordforråd«, medtager ord som *avind*, *erkyndige* og *øjentjener*.

Mange ord er passeret gennem NDO i dens forskellige udgaver. Nogle med kortere tids ophold, andre med en, trods alt, noget overskredet udløbsdato, fx *baderotte*, *fortovsret*, *grættten*, *huskelig*, *hånddame*, *isch*, *jup*, *kinoorgel*, *kulsviertro*, *meeting*, *necessaire*, *professorinde*, *radergummi*, *sans facon*, *syløn*, *tenalder*, *udlærling*, *vandrebo*, *villaværn*, *woodcraft* og *ægteper* som først udgik med 14. udgave 1990. *Tunghøreapparat* forsvandt til fordel for blot *høreapparat*, og *rudekonvolutten*, der ikke blev genoptaget i 1996-udgaven, kom igen i 2010-udgaven i den mere frekvente synonyme opslagsordsform *rudekuvert*.

6. Makrostrukturen i NDO

I førsteudgaven af NDO til og med 15. udgave er opslagsord som alfabetisk følger hinanden og er orddannelsesmæssigt beslægtede, overvejende samlet i blokke. Således udgør opslagsordet *klokke* sammen med de efterfølgende opslagsord *klokkeblomst*, *klokkefår*, *klokkefrø*, *klokkeknebel* og *klokkelyng* én omløbende artikelblok (NDO²); ordbogen har i disse udgaver ligesom ODS en såkaldt nichealfabetisk makrostruktur.¹⁰ Sammensætninger har endvidere et mærke mellem de umiddelbare konstituenten hvilket har muliggjort yderligere pladsbesparende præsentation med udeladelse af førsteleddet, dog begrænset til opslagsord som står uden forklaring: *klokkefrø*, *-knebel*, *-lyng*. I NDO¹⁵ fremstår sådanne sammensætninger fuldt udskrevne.

Med udgaven 1996 ophævedes den nichealfabetiske ordning så hvert opslagsord i denne og de følgende udgaver står til kant i spalten. Samtidig niveaudeltes som sagt præsentationen af ordforrådet så sammensætninger og afledninger kunne inkluderes i artiklerne. Sammensætninger der er opført på denne måde har ikke forklaringsangivelser (bortset fra henvisninger), men afledningerne fik, med placering i bunden af artiklen i 2005-udgaven, mulighed for angivelse af ordklasse, bøjning og eksempler på brug. Som det fremgår af de tidligere anførte tal skete der ved denne form for pakning en reduktion i antallet af opslagsord.

Mens separering af homonyme opslagsord i NDO¹⁻¹⁵ er bestemt af bl.a. forskellig etymologi, er separeringen i 1996-udgaven, *Store Nye Nudansk Ordbog*, som ikke har etymologier, alene baseret på forskel i ordklasse, udtale eller bøjning; det betyder at etymologisk forskellige homonymer her er slået sammen i én artikel, fx de forskellige betydninger af ordformer som *anker* og *regne*. Den følgende udgaves genindførte etymologier henviser så i disse artikler til forskellige betydningsnumre. I 2010-udgaven blev opslagsordene igen opdelt også efter kriteriet forskellighed i oprindelse (og desuden efter større betydningsforskellighed). Denne opdeling af opslagsordene gælder også for den etymologiløse NDO²¹.

7. Artiklerne i NDO

7.1 Artikelstruktur

Artiklerne *handle* og *mønster* ser i NDO¹ sådan ud:

handle *-ede; -ing* (se *handling*) (fælles-germ.: oldnord. *handla*, *hǫndla*, eng. *handle*, tysk *handeln*; afl. af *hånd*; egl.: håndtere, behandle, således endnu i dialekt og i *h. ilde med én*; jf. *handel*) – **1.** optræde, virke: *nu er det tid at h.;* *h. ædelt, ansvarligt.* – **2.** *h. om dreje sig om, behandle: bogen handler om børneopdragelse.* – **3.** drive handel: *hvor der handles, dér spildes;* *h. hos en købmand;* *h. med en nabo, med udlandet;* *h. med møbler, med pelsværk;* *h. om en hest* ∴ købslå; *h. på England* ∴ drive handel med England.

mønster, *mønsteret, mønstre* (ænyda.; fra plattysk *munster* af oldfr. *monstre* afl. af latin *monstrare* vise; jf. *demonstrere, monstrans*) *kjolen klippes efter et m.;* *han er et lille m. til efterfølgelse;* *skuespillet er skrevet efter fransk m.;* *de ringforlovede sig efter de bedste mønstre;* *stoffet var vævet i et smukt m.;* *hvilket m. samler hun på?* fx om sølvtøj; *lægge noget i m.*

Efter opslagsordet har artiklerne overordnet en tredelt struktur med først udtale og ordklasse eller bøjning, dernæst etymologi og sidst en betydningsdel med oplysningstyperne brugsbetegnelse (emne, stil, syntaks), betydningsforklaring og ordforbindelser (som igen kan have forklaringer). I NDO¹⁴ blev etymologi til opslagsordet som nævnt flyttet til bunden af artiklen, og der blev i et vist omfang tilføjet synonymmer som særlig kategori.¹¹ Men ellers er opbygningen som vist med de to artikler uændret den samme i NDO¹⁻¹⁵.¹²

Opdeling i betydningsdelen er markeret ved arabertal **1.**, **2.** etc. men kan også fremgå blot af brugs- eller betydningsangivelser uden yderligere markering. Tankestreg er benyttet som markør ved opdeling af eksemplermateriale der ikke har forklaringer, fx:

styrte [...] **1.** intransitivt: *barnet styrtede ud ad vinduet* [...]; – *s. til stationen* [...]; – *have styrtende travlt*

Ud over opdeling efter betydninger kan materialet i betydningsdelen være grupperet efter opslagsordets valenser og andre forbindelsesmuligheder. I de længere artikler anvendes her ligesom i ODS markering med store bogstaver, fx »**A.** intransitiv brug« og »**B.** transitiv brug« (*brænde*).¹³ I artikler hvor forbindelser med præpositioner og adverbier udgør et særskilt afsnit, er disse ord fremhævet med halvfed sats:

hånd [...] **C.** forbindelser med præp. og adv.; **af:** *chancen er gledet mig af hænde* (gammel dat. efter *af*); – **bag:** *der var ikke mere at se bag min h. o:* slet ingenting

I NDO 1996-2010 har artiklerne en lidt anden opbygning, og de forskellige oplysningstyper er i højere grad grafisk markerede med ny linje, etiketter og forskellige skriftsnit. Her de to artikler som ordet *handle* er fordelt på i NDO med etymologi⁴ (2010):

handle¹ ['hanlə] vb. -r, -de, -t

□ gøre noget i en bestemt hensigt = AGERE ◊ *det gjaldt om at handle hurtigt · handle ansvarligt · handle instinktivt · bestyrelsesmedlemmer optræder ikke i eget navn når de handler på foreningens vegne* ◊ **handleevne · handlefrihed · handlekraft** ◊ **handlemønster · handleplan** ◊

□ **handle om** ng(t) have at gøre med et bestemt emne = OMHANDLE, DREJE SIG OM ◊ *bogen handler om dyr i Afrika · filmen handler om en fattig familie*

▪ **handle om** ng(t) udtryk for at noget er vigtigt og er det centrale i noget = DREJE SIG OM ◊ *det handler om at tænke kreativt · det er ikke det det handler om · sagen handler om omsorgssvigt · valget handler om landets fremtid som demokrati*

ORDSPROG: **hvor der handles, der spildes** man risikerer altid at der er omkostninger forbundet med at gøre noget

AFLEDNING: **handlen** sb. en ◊ *bevidst handlen · handling* ◊

ETYMOLOGI: af fællesgermansk **χandulōn*, egl. 'berøre med hånden, håndtere', afl. af **χandu-* 'hånd' (jf. *hånd*)

handle² ['hanlə] vb. -r, -de, -t

□ **handle (med)** ng(t) sælge og/eller købe varer; jf. FORHANDLE ◊ *firmaet handler med antikviteter · vi handler med tæpper · handle aktier over nettet · handle korn · professionelle fodboldspillere handles til store summer*

▪ **handle med** ng sælge varer til nogen og/eller købe varer af nogen ◊ *firmaet handler med mange forskellige kunder · virksomheden handler med udlandet · skal vi handle eller bytte?*

▪ **handle (hos ng / i ng / på ng)** købe varer i forretninger til eget forbrug = KØBE IND ◊ *jeg handler hos købmanden · hun handler kun i specialforretninger · handle i Sverige · handle på torvet · vil du med ud at handle? · jeg skal nå at handle inden klokken 6*

▪ **handle ind** = KØBE IND ◊ *en gennemsnitsfamilie bruger 2-3 timer om ugen på at handle ind* AFLEDNING: **handlen** sb. en ◊ *daglige gøremål som handlen ind, rengøring og madlavning · handlende* ◊ **handlet** adj. -, *handlede* ◊ *de mest handlede varer*

ETYMOLOGI: fra nedertysk *handelen* 'sælge og købe varer' ◀ fællesgermansk **χandulōn* (jf. *handle*¹)

Artiklerne har i hovedtræk denne maksimalstruktur:

- 1) **opslagsord**, ordklasse, [udtale], *bøjning*
- 2) ▪ **konstruktion /fast udtryk**, (kommentar), definition, = SYNONYMER, ◊ *eksempler på brug*, ◊ **sammensætninger**
- 3) ORDSPROG: **ordsprog**, forklaring, ◊ *eksempler på brug*
- 4) AFLEDNING: **afledning**, ordklasse, *bøjning*, ◊ *eksempler på brug*
- 5) ETYMOLOGI: etymologi

I betydningsdelen, (2), er ▪ markør for betydningsindgang. Opdeling i større betydningsforskelle er markeret med **1.**, **2.** etc. for kernebetýdninger, derpå med ▪ som markør for tilordnede betýdninger.¹⁴ Faste oplysningstyper til et opslagsord er ordklasse og definition, dog sådan at ved nærsynonymi har kun et af de synonyme ord definition mens betýdningsangivelsen ved de øvrige består af ét synonym som så har funktion af henvisning. Betydningsopdelingen er overvejende semantisk. Mens verbet *brænde* i NDO¹⁻¹⁵ har en overordnet syntaktisk betýdningsinddeling i »intransitiv« og »transitiv brug«, har den tilsvarende artikel i NDO 1996 en inddeling hvor »blive fortæret af ild« og »få noget til at blive fortæret

af ild« behandles under samme overordnede betydningsnummer, den sidste brug med konstruktionsangivelsen **brænde ngt.**

Ligesom betydningsbeskrivelsen i NDO 1996-2010 er niveaudelt, er som sagt også præsentationen af ordforrådet det idet der i betydningsdelen i NDO 1996 blev inkluderet sammensætnings- og afledningseksempler hvoraf en del udgøres af rækkedannelser (mens andre henviser til opslagsord, markeret ved ►, i den elektroniske udgave ved farvemærking). I 2005-udgaven blev sammensætningseksempler, i (2), fremhævet med halvfed, desuden blev afledninger, (4), udskilt til foden af artiklen (dvs. knyttet til opslagsordet som helhed). Begge typer fik herved en mere iøjnefaldende fremtræden som en del af ordstoffet i ordbogen. I denne udgave blev endvidere ordsprog, (3), oprettet som selvstændig oplysnings-type, og etiketterne ORDSPROG, AFLEDNING og ETYMOLOGI, (3-5), indførtes.

7.2 Udtale og bøjning

Om udtaleangivelser siges det i Redaktionsregler (1952) at »Udtale meddeles normalt ved fremmedord. Ved danske ord meddeles udtale kun i tilfælde, hvor den rigssprogstalende er usikker« – sidste sætning er i tilføjes og ændringer til redaktionsreglerne, juni 1952, moduleret til: »Ved danske ord gives kun undtagelsesvis udtalebetegnelse«. Dette princip er gældende for NDO¹⁻¹⁵. Udtaleangivelserne er, hvor de ikke er begrænset til trykmarkering i opslagsordet, skrevet i en ortografisk lydskrift sådan som dette forklares i forsatsnøglen: »Udtalen angives med en stærkt forenklet lydskrift, idet der regnes med bogstavernes normale lydverdi, fx er *lingvist* lydskrivet [*ling'gvis*], skønt første stavelse udtales med en e-lyd.« Der er enkelte modifikationer, bl.a. ved angivelse af lang vokal, fx »[*bräsband*]«, og af hårdt og blødt *d* og *g* (tegnoversigt kan ses i nøglen fra og med NDO⁵).

Et sådant brugervenligt tænkt notationssystem kommer imidlertid til kort der hvor udtalereglerne ikke kan entydiggøres kontekstuel, fx *pupil* »[*pu'pill*']«, *pastil* »[*-'still*']«. Lydskriften i de senere udgaver, hvor størstedelen af ordene har udtaleangivelser, er standardlydskriften Dania ligesom i bl.a. *Den Store Danske Encyklopædi* og DDO, men lidt forenklet (bl.a. er enkeltoverprikket [*ā*] erstattet af uprikket [*a*] i *male* og af dobbeltprikket [*ā*] foran *r* i *stjerne*). For den almindelige bruger er Dania som bekendt lettere at læse end IPA, fx skal *male* ikke lydskrives [*mæ:lə*], men Dania har også sine vanskeligheder hvortil hører den grafisk subtile skellen mellem lukket [*ā*] og åbent [*ā̃*] (en forskel som i 2010-udgaven er søgt

tydeliggjort ved tilføjelse af et hævet *r* til det sidste tegn [*â*]). Men i det hele taget byder en standardiseret lydskrift jo på vanskeligheder for den ikke lydskriftkyndige bruger, fx ved kortvokalisk aflæsning af et ord som [*malə*], og et mere ortografihensyntagende system a la det i NDO¹⁻¹⁵ kunne på nogle punkter være at foretrække i en ordbogstype som NDO.

For bøjningsoplysningernes vedkommende er der forskellige ændringer fra og med NDO 1996. Ligesom i ODS (og i *Dansk Retskrivningsordbog* og RO 1955-2001) er praksis for angivelse af verbale bøjningsendelser i NDO¹⁻¹⁵ at disse føjes til stammen i ordet, og at de regelmæssigt dannede perfektum participiumsformer er underforståede. I NDO 1996 fik disse bøjningsangivelser en mere eksplicit og mindre faggrammatisk udformning:

NDO ¹⁵	NDO 1996
hente <i>-ede</i>	hente <i>-r, -de, -t</i>
sende <i>-te</i>	sende <i>-r, sendte, sendt</i>

Stednavne fik ved genoptagelsen i NDO 1999 anført genus (og hermed angivelse af genusforskellen ved brug af foransat antikel og prædikativ ved navne som *Amager* og *Berlin*). Og ved flertalsord som *bukser* og *søskende* blev det med NDO 2005 vist hvordan man omtaler antal og enkeltexemplarer:

bukser [*bågsə*] sb.pl. *-ne*; antal angives vha. *par*, fx *et par bukser*, *tre par bukser*
søskende [*søsgənə*] sb.pl.; *en*, fx *en af mine søskende*

7.3 Betydningsforklaringer

»Definition gives kun, hvor den almindelige danske læser kan formodes at være i tvivl om betydningen« (Redaktionsregler 1952; »definition« står her også for forklaring ved hjælp af synonymmer). I overensstemmelse med dette princip har størstedelen af kerneordforrådet klaret sig helt eller delvis med »forklarende eksempler« i de første femten udgaver af NDO¹⁵. Princippet var dog modificeret af anbefaling af at polyseme ord fik betydningsopdeling med definitioner: »Hvor der foreligger flere afgrænsede betydninger af et ord, gives til hver betydning (umiddelbart efter hvert betydningstal) en kort definition (et eller flere synonymmer); fx: *gal 1. vanvittig; – 2. rasende; – 3. forkert*« og »Hvor der er grund til at nævne en forældet eller mindre

kendt betydning, må også den almindelige betydning anføres« (Redaktionsregler 1952). Ordet *gal* er således beskrevet med fire betydningsnumre i NDO¹ ligesom *handle* har de tre hovedbetydninger: »1. optræde, virke [...] 2. *handle om* dreje sig om, behandle [...] 3. drive handel«. Men en sådan betydningsdifferentiering er ikke gennemgående, fx fylder artiklen *land* en halv spalte bestående af en ikke særlig overskuelig opremsning af forskellige faste vendinger. Dog må det også bemærkes at ordbogens righoldige forråd af sådanne vendinger i stor udstrækning har betydningsforklaringer.

1996-udgaven og følgende udgaver har en mere udførlig betydningsbeskrivelse hvor alle opslagsord har fået betydningsforklaringer i form af definitioner (parafaserende beskrivelse eller, som nævnt, et synonym der fungerer som henvisning til et sådant defineret ord). Betydningsbeskrivelsen er forholdsvis generel med begrænset antal betydningsopdelinger – et princip der på engelsk betegnes som »lumping« i modsætning til »splitting« (Atkins & Rundell 2008: 267, 419) – men med definitioner der inkluderer eksempler på betydningsomfanget. Fx (NDO 1996):

femmer [...] noget som har tallet el. værdien 5, fx en bestemt buslinje, en mønt, et spillekort el. en side på en terning □ *tage femmeren til stationen · betale med en femmer*¹⁶

Ud over angivelser af ekstsionelt omfang kan definitionerne have tilføjelser af encyklopædisk karakter, fx at *knopsvanen* er Danmarks nationalfugl eller at en *billion* i nogle lande, fx USA og Frankrig, svarer til det der kaldes en *milliard* i Danmark.

Redigeringen af 1996-udgaven og de efterfølgende udgaver var for en stor del af ordudvalget baseret på semantiske områder (synonym- og emnegrupper) hvilket gav mulighed for betydningsbeskrivelser der differentierede mere effektivt end ved en rent alfabetisk redigering, og hvorved man søgte at undgå formuleringer der blot var stilistisk forskellige. Redaktionsmåden bidrog også til at ordbogen fik angivelse af betydningsrelationer, dels som særskilt oplysningstype (synonymer og betydningsbeslægtede ord med etiketterne »=« og »≠«, senere også »jf.«), dels ved markering af ord i definitionerne – begge dele med linkning til de pågældende opslagsord i cd-rom-versionerne. Fx kan man herved bevæge sig rundt i ordgrupper som *mærkelig*, *underlig*, *mærkværdig*, *sær*, *forunderlig*, *aparte*, *syret* eller *beboer*, *indbygger*, *indvåner*, *borger*, med udgangspunkt i fx artiklen *major* kan man orientere sig i graderne inden for de militære værn, og forskellige faser i øl- og brændevinsproduktionen kan tilgås fra beskrivelsen af *mæsk* (NDO 2010):

mæsk [...] ▪ et mellemprodukt ved produktion af øl og brændevin som består af knust malt udblødt i vand; af mæsken udskilles *urt* og *mask*

Betydningsbeskrivelserne og brugseksemplerne i NDO 1996 og følgende udgaver drog nytte af tekstkorpuset DK87-90 (stillet til rådighed af Henning Bergenholtz) og Politikens informationsdatabase Polinfo i konkordansform og senere også af søgninger på internettet. Dertil kom excerpering i andre medier og tilsendte excerperter fra Arne Hamburger, Dansk Sprognævn.¹⁷ Adgangen til systematisk søgning i større mængder materiale bidrog væsentligt til betydningsbeskrivelsen af den centrale del af ordstoffet og til afdækning af øvrig aktuel sprogbrug, fx at beskrivelsen af ord som *biologi*, *geologi*, *psykologi* og *økologi* ikke er begrænset til at være »læren« eller »videnskaben« om disse faglige områder, men også må omfatte anvendelser som »krokodillen har haft samme biologi siden dinosaurerne uddøde« og »Bornholms geologi og flora«.

7.4 Konstruktioner, faste ordforbindelser og brugseksempler

Et nyt træk ved udgaverne fra og med 1996 er at forskellige ordforbindelser, såvel grammatiske konstruktioner som fraser, står som betydningsindgange markeret i fed skrift. Informationstypen konstruktioner, som særlig angår transitive verber, fik hermed sin særlige fremtrædelsesform, fx:

forære ng ngt [...] ▪ **forære** give nogen noget som gave

Definitioner som indeholder aktanter, her »nogen« og »noget«, afspejler da konstruktionen og går ikke på opslagsordet, dvs. substitutionsforholdet (når man hævder et sådant for definitioner) er mellem konstruktionen og definitionen og ikke mellem opslagsordet og definitionen.¹⁸ Spidsstillingen af konstruktionsoplysninger kan desuden i længere artikler være en hjælp til hurtig lokalisering af den betydning man søger; et yderligere orienteringspunkt er at hvor der er tilknyttet et led med begrænset ordvalg, står et udvalg af disse ord anført i konstruktionen, fx *stille ng {et spørgsmål /en opgave /..}*, med efterfølgende udbygning i brugseksemplerne. Grammatiske konstruktioner som disse og præpositions- og verbalforbindelser som fx *i dag* og *ringe {ud /ind}* har grafisk samme form (halvfed sans serif) som idiomatiske udtryk som fx *kronede dage* og

lægge hovedet i blød, men de sidste kan i længere artikler være placeret for sig i bunden under etiketten i FORSKELLIGE FORBINDELSER kombinerende en alfabetisk tilgang inden for artiklen med den semantiske.¹⁹

Informationstypen brugseksempler skal i en ordbog som NDO anskueliggøre betydningen og vise brugen af ordet eller af ordforbindelsen, det kan være i form af korte kollokationelle fraser eller i sætningsform. Fra og med NDO 1996 øgedes antallet af eksempler i sammenhæng med den udvidede betydningsbeskrivelse. Også ordsprog fik i nogle tilfælde angivet brugspotentiale som fx ved sætningen »de mange bække små er blevet til godt 1,4 mia. kr.«.

Til brugseksemplerne hører også de sammensætninger der anføres i betydningsdelen. Disse har foruden rollen som en slags sublemmaer den funktion at være med til at illustrere en ordbetydning og dertil at vise ordets mulighed for at danne sammensætninger i den bestemte betydning.

7.5 Etymologierne

I NDO¹⁻¹⁵ anføres for arveordenes vedkommende først om ordets oprindelse kan spores tilbage til fællesnordisk, fællesgermansk eller indoeuropæisk, for ældre låneord i hvilken periode de er indkommet i dansk (»middelalderdansk, ældre nydansk«). Ved arveordenes gives derpå eksempler på beslægtede ordformer fra andre sprog; det er en fremstillingsform der svarer til den i ODS og andre ordbøger. I stednavnestoffet er anført tidligste belæg med årstal eller kilden Valdemars Jordebog. Der er endvidere henvisninger til den sproghistoriske oversigt, fra NDO⁷ med tilsat paragrafnummer.

Etymologierne forsvandt som sagt i NDO¹⁶ for så at komme igen i NDO med etymologi¹ (1999), men her i en lidt anden form:

NDO⁷

fod [...] (indoeurop.: oldnord. *fótr*, eng. *foot*, tysk *fuss*, latin *pes* (gen. *pedis*) græsk *pús* (gen. *podós*); besl.m. *fjed*; om p/f se SprO. § 12)

NDO 1999

fod [...] ETYMOLOGI: af fællesgermansk **fōt-* ◀ indoeuropæisk **pōd-*, **pēd-* 'fod'; besl.m. latin *pēs* (genitiv *pedis*) 'fod' (jf. *pedal*), græsk *pús* (genitiv *podós*) 'fod' (jf. *podagra*)

kommandere [...] (fra fransk *commander* af latin *commendare* anbefale, afl. af *com-*, se *kon-*, og *mandare* overdrage (et hverv), jf. *mandat*, *rekommandere*)

kommandere [...] ETYMOLOGI: fra fransk *commander* ◀ latin *commendāre* 'anbefale' af *com-*, *con-* (jf. *kon-*) + *mandāre* 'overdrage (et hverv)' (jf. *mandat*)

Med 1999-udgaven blev jævnføringen med andre sprog reduceret (men fik en videre udfoldelse i *Politikens Etymologisk Ordbog* (Katlev 2000)), og samspillet med den sproghistoriske oversigt ophørte da denne udgik af ordbogen (se næste afsnit). Til gengæld fik arveordenes etymologier en visning der trindelt angav relevante fællesnordiske, fællesgermanske og indoeuropæiske former – på sin vis parallelt med beskrivelsen af låneordenes historie, men i sagens natur med rekonstruerede ordformer – og der tilkom forskellige nye oplysninger, fx: »ordet *butterfly* i betydning 1 ‘sløjfe’, er en dansk anvendelse af et engelsk ord og er ikke den sædvanlige engelske betegnelse (som er *bow tie*)«.

Et andet forhold der hører NDO¹⁻¹⁵ til, er at etymologier kan indgå i betydningsdelen som føjet til betydninger og til idiommer, fx:

fuld [...] **4.** (ænyda.; egl. forkortelse af ’fuld af (v: fyldt med) vin’, jf. fransk *plein (de vin)*, tysk *voll*) beruset; *drikke sig f.*

punkt [...] **2.** [...] *det springende p.* (efter nylat. *punctum saliens*, oprind. om den plet på æggeghviden, hvori de første tegn på liv viser sig) det afgørende i en sag

Den nye og mere rigoristiske artikelstruktur gav ikke plads for sådanne oplysninger under de enkelte betydninger. Men i nogle få tilfælde blev idiommer genoptaget og forklaret i artiklens etymologifelt, fx *tage hånd om* ng(t) med »**tage hånd om** ◀ efter svensk *ta hand om*« – en praksis der ikke tåler for mange tilfælde af gentagne ordforbindelser (en af grundene til restruktureringen af artikler med homonyme opslagsord i NDO 2010 var bl.a. at reducere henvisninger fra etymologifeltet til de respektive betydninger, jf. afsnittet ovenfor om makrostrukturen i NDO).

Men den oprindelige udformning har med sin omfangsbegrænsning været afgørende for at NDO har kunnet udkomme i jævnligt reviderede udgaver med nye ord og betydninger. Den begrænsede størrelse har dertil været væsentligt bestemmende for at ordbogen har kunnet gennemlæses med henblik på justeringer og hermed forbundne interne relateringer, og for at den har kunnet undergå strukturelle ændringer. Lis Jacobsens idé om en »let tilgængelig moderne dansk ordbog« har rigtigt nok givet ordbogen en lang levetid som aktuel ordbog.

8. Omteksterne i NDO

A-Å-delen (eller Å-Ø-delen) er den primære del i en alfabetisk ordnet ordbog. Men herudover er der det som i leksikografisk jargon kaldes omtekster. I NDO er det ud over forord og vejledning i ordbogens brug også en retskrivningsvejledning og dertil i udgaverne til og med 15. udgave det sproghistoriske afsnit, i NDO med etymologi¹ (1999) en halvandensides oversigt over sproggrupper, sprog og sprogperioder.

Den sproghistorisk oversigt i NDO¹⁻¹⁵ er forfattet af Allan Karker og beskriver den lydhistoriske og ordhistoriske udvikling fra indoeuropæisk til vor tid.²⁰ Det er som omtalt ovenfor specielt for disse udgaver at den alfabetiske dels etymologier ved henvisninger er koordineret med den sproghistoriske oversigt. Efter at oversigten udgik af ordbogen, udkom den som selvstændig publikation som *Politikens Sproghistorie* (Karker 1996), og den er også blevet anvendt som et af indledningskapitlerne i *Politikens Etymologisk Ordbog*.

Som omtekst må også regnes forsatsen (papiret der på indersiden af bindet og den modstående side der hæfter bind og bogblok sammen) med nøgle til bogens brug og oversigter over bl.a. forkortelser, grammatiske termer og lydskriftegn. Denne praktiske udnyttelse af forsatsen har fra 1953 været et kendemærke for Politikens ordbøger. De forskellige udgaver af NDO (NDO^{1-13, 14-15} og 1996, 1999-2010) fremviser forskellige udformninger af denne måde at anvende forsatsen på.

9. Elektroniske versioner

I 1990 udkom NDO for første gang elektronisk, det var i form af seks disketter med tilhørende udførlig installations- og brugsvejledning. Fra 1996 var mediet cd-rom, og cd-rommen blev fra 1999 solgt sammen med og indlagt i den trykte bog. 2010-udgaverne af ordbogen (NDO med etymologi⁴ og NDO²¹) er versioneret til pc såvel som til Mac.

De elektroniske versioner har givet andre muligheder for brugen af ordbogen end de trykte udgaver: fremfiltrering af ordudvalg ved trunkeret søgning, søgning på dele af ordforbindelser, fuldtekstsøgning og linkning mellem ord i forskellige dele af ordbogen.

Men de elektroniske medier har jo også åbnet for andre muligheder end de søgetekniske. Som tidligere citeret skriver Lis Jacobsen i forordet til udgaven 1953: »At presse det uhyre nudanske ordforråd ind på 1000–1100

sider – resultatet af 3 store udvidelser af omfanget – har været en bestandig kamp. Det ville være meget lettere at skrive en nudansk ordbog på den dobbelte eller tre-dobbelte plads«. Og omend rammerne for værket er vokset siden både med hensyn til antal sider og format (4.-udgaven af NDO med etymologi 2010 er forøget med 2.500 artikler i forhold til foregående udgave og er på 1.696 sider), har kravet om begrænsning af omfanget stadig været gældende for den bogtrykte udgave. Men som selvstændige cd-rom-ordbøger har NDO og forlagets *Store Fremmedordbog* været redigeret sammen til én ordbog under titlerne *Politikens Store Ordbogs-cd-rom* (1997 og senere versioner som også inkluderer forlagets *Forkortelsesordbog* 2001 og dele af *Nudansk Leksikon* 2002) og *Politikens Elektroniske Ordbog* (2004).

Som uafhængig af en papirudgave, sådan som det er tilfældet med onlineversionen efter 2010, er der da heller ikke nogen umiddelbar begrænsning på størrelsen af NDO. Ordudvalget kan vokse ud over hvad der er plads til i en håndordbog og i langt højere grad end 2010-udgaverne afvige fra det oprindelige koncept om en tobindsudgave på »1000–1100 sider«.

Men den oprindelige udformning har med sin omfangsbegrænsning været afgørende for at NDO har kunnet udkomme i jævnlige reviderede udgaver med nye ord og betydninger. Den begrænsede størrelse har dertil været væsentligt bestemmende for at ordbogen har kunnet gennemlæses med henblik på justeringer og hermed forbundne interne relateringer, og for at den har kunnet undergå strukturelle ændringer. Lis Jacobsens idé om en »let tilgængelig moderne dansk ordbog« har rigtigt nok givet ordbogen en lang levetid som aktuel ordbog.

Udgaver af NDO 1953–2010

Nudansk Ordbog, 1. udg., 1953, 2 bd. (Å-L, M-Ø). Redaktion: Lis Jacobsen [hovedredaktør], Niels Ferlov, Kristian Hald, Aug. Høffding, Merete Klenow, Th. Lind, Ellen Margrete Nielsen, Erik Oxenvad; samt Liss Davidsen, Poul Broue Jensen, Allan Karker, Christopher Maaløe, Ib Magnussen. Sproghistorisk oversigt: Allan Karker.

Nudansk Ordbog, 2. udg., 1957, 2 bd. (A-L, M-Å). Redaktion: [...] 2. reviderede og forøgede udgave ved Erik Oxenvad. Sproghistorisk oversigt: Allan Karker.

Nudansk Ordbog, 3. udg., 1962, 2 bd.. Redaktion: [...] 3. reviderede og forøgede udgave ved Erik Oxenvad. Sproghistorisk oversigt: Allan Karker.

Nudansk Ordbog, 4. udg., 1964, 2 bd.. Redaktion: [...] 4. reviderede og forøgede udgave ved Erik Oxenvad. Sproghistorisk oversigt: Allan Karker.

- Nudansk Ordbog*, 5. udg., 1967, 2 bd. Redaktion: [...] 5. reviderede og forøgede udgave ved Erik Oxenvad. Sproghistorisk oversigt: Allan Karker.
- Nudansk Ordbog*, 6. udg., 1969, 2 bd. Redaktion: [...] 6. reviderede og forøgede udgave ved Erik Oxenvad. Sproghistorisk oversigt: Allan Karker.
- Nudansk Ordbog*, 7. udg., 1972, 2 bd. Redaktion: [...] 7. reviderede og forøgede udgave ved Erik Oxenvad. Sproghistorisk oversigt: Allan Karker.
- Nudansk Ordbog*, 8. udg., 1974, 2 bd. Redaktion: [...] 8. reviderede og forøgede udgave ved Erik Oxenvad. Sproghistorisk oversigt: Allan Karker.
- Nudansk Ordbog*, 9. udg., 1977, 2 bd. Redaktion: [...] 9. reviderede og forøgede udgave ved Erik Oxenvad. Sproghistorisk oversigt: Allan Karker.
- Nudansk Ordbog*, 10. udg., 1979, 2 bd. Redaktion: [...] 10. reviderede og forøgede udgave ved Erik Oxenvad. Sproghistorisk oversigt: Allan Karker.
- Nudansk Ordbog*, 11. udg., 1982, 2 bd. Redaktion: [...] 11. reviderede og forøgede udgave ved Erik Oxenvad. Sproghistorisk oversigt: Allan Karker.
- Nudansk Ordbog*, 12. udg., 1982, 2 bd. Redaktion: [...] 12. reviderede og forøgede udgave ved Chr. Becker-Christensen, Lars Heltoft, Carol Henriksen, Pia Riber Petersen, Peter Widell. Erik Oxenvad. Sproghistorisk oversigt: Allan Karker.
- Nudansk Ordbog*, 13. udg., 1986, 2 bd. [også som paperback i 1 bd.]. Redaktion: Christian Becker-Christensen, Lars Heltoft, Carol Henriksen, Peter Widell. Sproghistorisk oversigt: Allan Karker.²²
- Politikens Nudansk Ordbog*, 14. udg., 1990, 2 bd. Redaktion: Christian Becker-Christensen, Peter Widell. Sproghistorisk oversigt: Allan Karker. – Digital version: Politikens Elektroniske Ordbog Nudansk, 6 disketter. Programmering: TEXTware.
- Politikens Nudansk Ordbog*, 15. udg., 1992, 2 bd. Redaktion: Christian Becker-Christensen, Peter Widell. Tegninger: Britta Munch. Sproghistorisk oversigt: Allan Karker. – Digital version: Politikens Elektroniske Ordbog, 6 disketter. Programmering: TEXTware.
- Politikens Nudansk Ordbog & Sprogbrugsleksikon*, 15. udg. (specialudgave), 1995, 1 bd. [Som 15. udgave 1992, men yderligere med] afsnittet »Skriv korrekt – Udvalgte artikler fra Håndbog i Nudansk«: Henrik Galberg Jacobsen og Peter Stray Jørgensen.
- Politikens Store Nye Nudansk Ordbog*, [NDO⁶], 1996, 2 bd. Redaktion: Christian Becker-Christensen (leksikografisk ledelse), Susie Heede, Marianne Høimark, Hanne Steen. Øvrige redaktionelle medarbejdere: Kirsten Nauja Andersen, Henriette Holck, Signe Hvid, Majbrit L. Karlsen, Jan Katlev, Maj Britt Kristensen, Jette Pedersen, Lisbeth Randers, Kirsten Rask, Kell Jarner Rasmussen, Rikke Svendsen. Edb-ansvarlig og redaktionssekretær: Karin Vidstrup Monk. – Digital version: Politikens Store Nye Nudansk Ordbog, cd-rom. Programmering: Erik Bertelsen.
- Politikens Nudansk Ordbog med etymologi*, 1. udg., 1999, 2 bd. + cd-rom. Redaktion: Christian Becker-Christensen (hovedredaktør), Susie Heede-Andersen, Jan Katlev (etymologi), Bolette Rud. Pallesen (lydskrift), Malene Grue (navnestof). Edb-ansvarlige: Karin Vidstrup Monk, Henriette Sif Vinther Sonne. Pro-

- grammering af cd-rom: Erik Bertelsen. – *Politikens Nudansk Ordbog*, 17. udg., 1999, 1 bd. + cd-rom. [Som NDO med etymologi¹, men uden etymologier].
- Politikens Nudansk Ordbog med etymologi*, 2. udg., 2001, 2 bd. + cd-rom. Redaktion: Christian Becker-Christensen (hovedredaktør), Susie Heede-Anderesen, Jan Katlev (etymologi), Bolette Rud. Pallesen (lydskrift), Malene Grue (navnestof). Edb-ansvarlig: Henriette Sif Vinther Sonne. Programmering af cd-rom: Erik Bertelsen. – *Politikens Nudansk Ordbog*, 18. udg., 2001, 1 bd. + cd-rom. [Som NDO med etymologi², men uden etymologier].
- Politikens Nudansk Ordbog med etymologi*, 3. udg., 2005, 2 bd. + cd-rom. Redaktion: Christian Becker-Christensen (hovedredaktør), Vibeke Appel, Jan Katlev, Iben Rasmussen, Thomas Troelsgaard. Konsulent: Holger Scheibel. Edb: Henriette Sif Vinther Sonne. Programmering af cd-rom: Erik Bertelsen. – *Politikens Nudansk Ordbog*, 19. udg., 2005, 1 bd. + cd-rom. [Som NDO med etymologi³, men uden etymologier].
- Politikens Nudansk Ordbog*, 20. udg., 2008, 1 bd. (specialudgave) + cd-rom. [Samme som NDO¹⁹].
- Politikens Nudansk Ordbog med etymologi*, 4. udg., 2010, 2 bd. + cd-rom. Redaktion: Christian Becker-Christensen (hovedredaktør), Jan Heegård Petersen. Redaktionsassistent: Eva Theilgaard Brink. Konsulenter: Erik Both, Erik Høvring, Jørgen Nørby Jensen, Jan Katlev. Programmering af cd-rom: Konsulentfirma Erik Bertelsen (pc-version), moboli.com (Mac-version). – *Politikens Nudansk Ordbog*, 21. udg., 2010, 1 bd. + cd-rom. [Som NDO med etymologi⁴, men uden etymologier].

Litteratur

- Andersson, Henrik 2006: ODS – træk af en historisk ordbogs historie. I: *LexicoNordica* 13, 25-40.
- Atkins, B.T. & Michael Rundell 2008: *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford University Press.
- Becker-Christensen, Christian 1992: Om opstilling af synonymer i synonym- og betydningsordbøger. I: *Nordiske studier i leksikografi*. Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden 28.–31. maj 1991. Skrifter utgitt av Nordisk Forening for Leksikografi, skrift nr. 1. Oslo, 296-306.
- Becker-Christensen, Christian 2001: Stumpemarked. I: Henrik Galberg Jacobsen & Jørgen Schack (red.): *Ord til Arne Hamburger på ottiårsdagen 11. juli 2001*. Dansk Sprognævn's Skrifter, 31. København: Dansk Sprognævn, 165-168.
- Becker-Christensen, Christian 2009: Ordforbindelser i Nudansk Ordbog og andre monolingvale almenordbøger. I: *LexicoNordica* 16, 5-28.
- Becker-Christensen, Christian & Lars Heltoft & Carol C. Henriksen & Peter Widell 1987: *Statusrapport over Nudansk Ordbog, 13. udgave – samt forslag til revision af fremtidige udgaver af ordbogen*.
- Bekendtgørelse om ændringer i retskrivningen*. Undervisningsministeriet, 22. marts 1948.

- Bekendtgørelse om retskrivningen.* Undervisningsministeriet, 8. februar 1955.
- Bokmålsordboka. Definitions- og Rettskrivningsordbok.* Oslo: Universitetsforlaget, 1986.
- Bom, Kaj 1948: *Slang.* København: Westermann.
- Bom, Kaj 1950: *Mere om slang.* København: Westermann.
- Bramsen, Bo 1971: Nudansk! Nej, ved De nu hvad! I: Bo Bramsen: *Også Håndbøger kan have en Historie.* København: Politikens Forlag, 145-153.
- Bredal, Bjørn 1996: Røde og grønne ord. I: *Politiken*, 20. september 1996, sektion 2, s. 1.
- Byskov, J. 1946: *Fremmed- og Rettskrivningsordbog.* 7. udg. København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag.
- Dahl, B.T. & H. Hammer: *Dansk Ordbog for Folket.* København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, 1907-1914.
- Dahlerup, Verner 1907: Principer for ordbogsarbejde. I: *Danske Studier* 1907, 65-78.
- Dansk Rettskrivningsordbog.* Udgivet af Undervisningsministeriets Rettskrivningsudvalg. København: Gyldendalske Boghandel. 3. udgave, 5. optryk, 1946.
- DDO = *Den Danske Ordbog.* København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab & Gyldendal, 2003-2005. Online: ordnet.dk/ddo.
- Den Store Danske Encyklopædi.* København: Gyldendal, 1994-2002.
- Galberg Jacobsen, Henrik 2010: *Ret og Skrift. Officiel dansk retskrivning 1739-2005.* Bind 1-2. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Hvidt, Kristian 2011: *Forsker, furie, frontkæmper. En bog om Lis Jacobsen.* København: Gyldendal.
- Jacobsen, Lis 1927: *Dansk Sprog. Kritik og Studier.* København: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag.
- Karker, Allan 1996: *Politikens Sproghistorie. Udviklingslinjer for nudansk.* København: Politikens Forlag.
- Karker, Allan 2012: [Anmeldelse af] Kristian Hvidt: *Forsker, furie, frontkæmper.* I: *Danske Studier* 2012, 232-235.
- Katlev, Jan 2000: *Politikens Etymologisk Ordbog.* København: Politikens Forlag.
- Lindegård Hjorth, Poul 1982: *Danske Ordbøgers Historie.* I: *Vilkår for ordbogsarbejde i Danmark.* Betænkning afgivet af det af Ministeriet for kulturelle anliggender nedsatte ordbogsudvalg. Betænkning nr. 967. København, 23-50.
- Lindegård Hjorth, Poul 1989: *Leksikografi.* I: *Forskningsprofiler.* Udg. af Selskab for Nordisk Filologi. København: Gyldendal, 27-63.
- Ludvigsen, Vilh.: *Dansk skoleordbog. Rettskrivnings- og fremmedordbog.* 11. ændrede opl., ved Gunnar Hansen. Jul. Gjellerups Forlag, 1949.
- Molbeck, Christian: *Dansk Ordbog indeholdende det danske Sprogs Stammeord, tilligemed afledede og sammensatte Ord, efter den nuværende Sprogbrug forklarede i deres forskellige Betydninger, og ved Talemaader og Exempler oplyste.* København: Gyldendal, 1833. Anden forøgede og forbedrede Udgave: 1859.
- Nynorskordboka. Definitions- og Rettskrivningsordbok.* Oslo: Det Norske Samlaget, 1986.
- ODS = *Ordbog over det danske Sprog.* Bd. 1-28. Udgivet af det Danske Sprog- og Litteraturselskab. København: Gyldendal, 1918-1956.

- Oxenvad, Erik: *Ny retskrivningsordbog*. København: J.Fr. Clausens Forlag, 1948.
- Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*. Oxford University Press, 1989.
- Redaktionsregler ODS = Lis Jacobsen & H. Juul Jensen: *Redaktionsregler 1917*. København: H.H. Thieles Bogtrykkeri. – Hertil: *Redaktionsregler. Tillæg 1925*.
- Redaktionsregler 1952 = [Lis Jacobsen:] *Nu-dansk Ordbog. Redaktionsregler*. København: Vald. Pedersens Bogtrykkeri, nytår 1952. – Hertil: *Ændringer og tilføjelser*, juni 1952.
- Redaktionsregler 1994 = C. Becker-Christensen: *Manual for Politikens Nudansk Ordbog* 16. udgave. 10.6.1994.
- RO 1955 = *Retskrivningsordbog*. Udg. af Dansk Sprognævn. København: Gyldendal, 1955.
- RO 1986 = Dansk Sprognævn: *Retskrivningsordbogen*. København: Gyldendal, 1986.
- RO 2012 = Dansk Sprognævn: *Retskrivningsordbogen*, 4. udg. København: Alinea, 2012.
- Svensk ordbok*. Göteborg: Språkdata och Esselte Studium, 1986.
- Svensén, Bo 2004: *Handbok i Leksikografi. Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik*. 2. upplagen. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.
- Sydendal, Kirsten 2005: Anmeldelse af Politikens Nudansk Ordbog med etymologi, 3. udgave. I: *LEDA-Nyt* 40, 19-26.
- Widell, Peter 2000: [Anmeldelse af] Politikens Nudansk Ordbog med etymologi. I: *LEDA-Nyt* 29, 7-11.

Noter

1. Den foreliggende artikel er oprindeligt skrevet 2010 som bidrag til en ikke udgivet håndbog om ordbøger og leksika. Den kan her læses i revideret form.
2. Den kommercielle udnyttelse af ODS fandt en noget lunken modtagelse hos DSL hvilket stadig (2013) spores på selskabets hjemmeside (ordnet.dk.ddo: Fakta om DDO): »En kort version af ODS udkom i to bind i 1953, og denne ordbog er siden udkommet med stor succes og i mange udgaver på Politikens forlag under navnet Nudansk Ordbog«.
3. Becker-Christensen, Heltoft, Henriksen & Widell (1987).
4. Forord og bagsidetekst NDO¹⁴⁻¹⁵ angiver et noget højere rundt tal.
5. Molbechs *Dansk Ordbog* er præget af det der er betegnet som akademiprincippet (Dahlerup 1907: 68), den er ifølge forordet »en Tolk for det rene, det dannede Skriftsprogs rigtige Brug i vor nærværende Alder« (1833: VII), og den er restriktiv med hensyn til bl.a. »tydskagtige Udtryk«, kendt er udeladelsen af *Geburtsdag* til fordel for det dengang mindre brugte *Fødselsdag* (omtalt side XIII). Dahl & Hammers *Dansk Ordbog for Folket* er i endnu højere grad udtryk for sprogrensning med purismer som *Gemvarer* for *Konserver* og *Snarhjul* vsa. *Cykle*.
6. Erik Oxenvads *Ny retskrivningsordbog*, 1948, og 11. oplag af Vilh. Ludvigsens *Dansk skoleordbog*, 1949, er de første danskordbøger som er i over-

ensstemmelse med 1948-reformens stavemåder. Begge disse har i øvrigt bogstavrækkefølgen A-Å.

7. Jf. Andersson (2006: 35) og Lindegård Hjorth (1982: 33, 35) om tilbageholdenheden med fremmedord i ODS og Ordbog for Folket. Århundredets retskrivningsordbøger har dog medtaget fremmedord i et større omfang, fx *bodega*, *camembert*, *ortopædi*, *rabies* og *unison* som er med i Dansk Retsskrivningsordbog 1923 (men ikke i ODS, fraset supplementet), således også i Byskov (1946).
8. I denne udformning er ordbogens udgaver 1999 og 2005 anmeldt af Widell (2000) og Sydendal (2005).
9. Den sidste bemærkning må hentyde til Kaj Boms slangordbøger (1948, 1950), eventuelt også til hans medvirken som redaktør ved ODS, jf. Andersson (2006: 31): »han påtalte en del tilfælde, hvor redaktørerne efter hans mening havde overset især folkelige måder at bruge de beskrevne ord på«.
10. Nicheindordning er i NDO¹⁻⁶ begrænset til blot at omfatte kortere artikler. Princippet for indordning af opslagsord gives i afsnittet »Ny linje« i Redaktionsregler (juni 1952): »Mellem en simplex-artikel og afledninger og sammensætninger, der kun registreres ell. hvorom der kun gives ganske korte oplysninger, sættes ikke ny linje [...] Derimod sættes ny linje, når der gives oplysninger om afledningen eller sammensætningen, der bevirker, at denne må betragtes som en selvstændig artikel«. Og »Når flere forskellige afledninger er skilt fra hovedordet (*glemme*) (fx ved en sammensætning som *glemmebog*), må der for hver afledning sættes ny linje, selv om det drejer sig om ord (fx *glemsom*), hvorom ingen længere oplysning gives«. Med NDO⁷ blev sådanne også længere artikler samlet i én artikelblok (*glemme*, *glemmebog*, *glemsel*, *glemsom* og fx *hane*, *haneben*, *hanebjælke*, *hanefjed*, *hanegal*, *hanekam*, *hanekylling*), formentlig af omfangsbesparende hensyn.
11. Implementeringen af synonymymer er omtalt i Becker-Christensen (1992).
12. Det betyder ikke at artiklernes indhold er uændret i NDO¹⁻¹⁵, bl.a. er der som tidligere nævnt tilkommet nye betydninger. I artiklen *handle* er talemåden *hvor der handles*, *der spildes* flyttet fra betydning 3 (hvor den nok etymologisk hører hjemme, jf. ODS *handle* bet. 5.2) til betydning 1, og der er tilført »i handelsudtryk m. objekt: *handle visse varer*«, henholdsvis i NDO⁵ og i NDO⁶.
13. Den alfanumeriske ordning i NDO adskiller sig fra den i ODS ved at arabertallene er indordnet under de enkelte bogstavnumre mens de i ODS er gennemløbende:

NDO ¹⁻¹⁵	ODS
hænge	hænge
A. intransitivt	A. <i>intr.</i>
1.	1)
2.	2)
[...]	[...]
B. transitivt	B. <i>trans.</i>
1.	9)
2.	[...]

- I enkelte artikler er forholdet mellem bogstav- og talnummerering byttet om i NDO, fx under *øje*; dette er rettet i NDO¹⁵.
14. I udgaverne 1999 og 2001 markerer 1. begyndelsen af betydningsdelen uanset om der er en eller flere betydninger.
 15. En optælling i NDO¹³ af 918 artikler (proprier ikke iberegnet) viste at 62 % af disse havde betydningsforklaringer, inden for denne procentandel havde 89 % af de ord der blev vurderet som fremmedord, betydningsforklaring, mens tallet for ord der blev vurderet som kerneord, var 40 % (Becker-Christensen, Henriksen, Heltoft & Widell 1987).
 16. Definitioner der bredt søger at sammenfatte typiske træk, kan være åbne for nye referenter og ved indskrænkning af antallet af betydningsnumre gøre artiklerne lettere at overskue. Men en ulempe i ordbøger der som NDO anfører betydningsrelationer, er at den brede definition kommer i konflikt med synonymer og antonymer der angår mere specifikke dele af betydningsangivelsen. En ikke tilfredsstillende og heller ikke gennemført løsning i NDO er at »I sådanne tilfælde tilføjes selvstændig specifik betydning på niveau 2« (Redaktionsregler 1994), således har *femmer* som underbetydning anført »= FEMKRONEK (NDO 1996).
 17. Arne Hamburger har bidraget til ordbogen fra og med NDO², bl.a. ved manuskript- og korrekturgennemlæsning af NDO³⁻⁷ (jf. forord i disse udgaver). Om et af AH's excerptbidrag og den redaktionelle behandling deraf kan man læse i Becker-Christensen (2001).
 18. Definitionen af *forære* kunne også blot være »give som gave« med direkte adressering til opslagsordet. Men i flere tilfælde kan aktanter vanskeligt udelades af en definition, fx ved ord som *betale*, *huske*, *stjæle*, *viden*. En måde hvorpå substituerbarhed ved direkte adressering til opslagsordet kan markeres, er her at aktanter i definitionen skrives med lille skrift eller sættes i parentes, således i fx *Svensk ordbok* (1986) (om adresseringsforhold ved transitive verber jf. Svensén 2004: 286-289 og Becker-Christensen 2009: 17-20). Det skal bemærkes at konstruktionsangivelser med den anvendelse de har i NDO, nødvendigvis er grovmaskede (og må differentieres ved hjælp af eksemplerne) – til forskel fra de detaljerede konstruktionsangivelser i DDO som står i et særskilt grammatikfelt.
 19. Jf. herom Becker-Christensen 2009.
 20. Den sproghistoriske oversigt står i de seks første udgaver som tillæg i bind to. Med 7. udgave fik den en mere fremtrædende plads forrest i bind et. Oversigten er med fra 1. oplag af 1953-udgaven (og kom ikke som Hvidt 2011: 361 fejlagtigt anfører, først til i 2. oplag, jf. Karker 2012: 235). Den har været udvidet og omarbejdet (jf. NDO^{2,4} Forord) og er holdt opdateret til og med NDO¹⁵.
 21. Som i NDO¹ men med navneændring i NDO² og i NDO⁸.
 22. Praksis for redaktørplysninger i kolofonen ændredes i 13. udgave: Lis Jacobsen fik i NDO¹³⁻¹⁵ antegningen »Idé«, og de tidligere, ikke længere aktive redaktører blev anført under overskriften »Redaktion ved tidligere udgaver«.